

Ryszard JadczaK

TEKSTY ETYCZNE W SPUŚCIŹNIE
NAUKOWEJ KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

Podstawowy kanon poglądów etycznych Kazimierza Twardowskiego (1866–1938) ukształtował się już na przełomie XIX i XX wieku oraz w pierwszych latach wieku XX. Dał im wyraz zarówno w tekstach drukowanych, jak i w wykładach akademickich¹. Te pierwsze są dość nieliczne, drugie zaś przez długi czas były dostępne tylko ich bezpośrednim słuchaczom. Szczególnie te właśnie wykłady uniwersyteckie zasługują na uwagę, bowiem dokumentują nie tylko poglądy Twardowskiego, ale obrazują też stosowaną przez niego metodę pracy nad materiałem wykładowym. Każdy prawie wykład z etyki był dla niego okazją do przeglądu dotychczasowej wiedzy oraz dokonania w niej dalszych uściśleń i poszerzenia stosowanej argumentacji. Niezadowolony z rezultatów swoich dociekań, pozostawał wciąż w pozycji „człowieka poszukującego etyki”².

Wyznawane przez Twardowskiego kanony pracy naukowej powodowały, iż z oporami godził się na udostępnianie drukiem rezultatów swoich refleksji, zawartych w wykładach. Znane są dwa hektografowane skrypty wykładów Twardowskiego przeznaczone dla studentów: *Psychologia* (1901) oraz *Psychologia myślenia* (1908/9). Sam na ten temat pisał w jednym z listów z 1929 roku do Władysława Witwickiego: „Cokolwiek daję do druku, wymaga trzykrotnego pisania. Pierwszy szkic, potem redagowanie niby już porządne, w końcu przepisywanie na czysto przy równoczesnym wygłaszaniu i formułowaniu ostatecznym”³. Kiedy w 1957 roku, dzięki staraniom m.in. Kazimierza Ajdukiewicza, dotarła ze Lwowa spuścizna po Twardowskim, okazało się, że

¹ D. Gromska *Poglądy etyczne Kazimierza Twardowskiego*, „Ruch Filozoficzny” 1959, t. 19, z. 1–2.

² R. JadczaK *Człowiek szukający etyki. Filozofia moralna Kazimierza Twardowskiego*, Toruń 1993.

³ Biblioteka Instytutu Filozofii i Socjologii PAN Warszawa, *Archiwum Kazimierza Twardowskiego* (dalej cyt.: AKT). K 15. – 222 a. List Twardowskiego z 21 września 1929 r. (kopia).

w przywiezionych materiałach znajdują się też teksty wykładów z etyki⁴. Stan niektórych z nich sugeruje, że Twardowski, jeśli nawet nie planował ich wydania, traktował te teksty jako pewną zamkniętą całość.

Wykonując decyzję Komitetu Wydawniczego Pism Kazimierza Twardowskiego i władz Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Izidora Dąbska przygotowała i opublikowała kilka z tych wykładów w czasopiśmie „Etyka”. Dzięki uwzględnieniu przez nią uwag i uzupełnień, jakich dokonywał w tekstach sam Twardowski, oraz wygłaszanych w trakcie wykładu i zapamiętanych przez słuchaczy, mamy możliwość prześledzenia ewolucji stanowiska tego uczonego w kwestiach etycznych. Zauważmy jednak, że sądy natury etycznej wygłaszał także Twardowski w trakcie swych wykładów z historii filozofii oraz psychologii⁵.

Poglądy etyczne Twardowskiego nie należą do martwych pomników polskiej myśli filozoficznej. Odegrały one zasadniczą rolę inspirującą refleksję o etyce, uprawianą zwłaszcza w kręgu Szkoły Lwowsko-Warszawskiej, ale nie tylko⁶. Zaprezentowany poniżej zestaw tekstów Twardowskiego o tematyce etycznej (drukowanych i niedrukowanych), daje, jak sądzę, pełniejszą wiedzę o zawartości tej części spuścizny naukowej uczonego. Teksty odnotowywane są w kolejności ich powstania bądź publikacji.

1. *Fryderyk Nietzsche*⁷ (1895). Jest to ostatni rok pobytu Twardowskiego w Wiedniu, gdzie jako docent prywatny, wykładał na tamtejszym uniwersytecie. W tym czasie współpracował z polonijnym czasopiśmie wiedeńskim „Przełom”, w którym też został opublikowany niniejszy tekst. Przedstawivszy w nim nitzscheańską etykę panów i etykę niewolników, sprowadził Twardowski różnice występujące pomiędzy nimi do różnicy pomiędzy etyką egoizmu a etyką miłości bliźniego. Żądzy potęgi przeciwstawia harmonijny rozwój władz zarówno fizycznych, jak i duchowych. W artykule Twardowskiego pojawia się pojęcie „geniusza etycznego”, który nie pyta o prawa i przepisy moralne, lecz działając siłą natchnienia i kierując się maksimum dobra, zawsze działa moralnie.

⁴ Przywiezione ze Lwowa materiały zdeponowano w IFiS PAN (jako AKT). Patrz: A. Tomczak *Informacja o archiwum osobistym Kazimierza Twardowskiego*, „Ruch Filozoficzny” 1992, t. 49, nr 3–4.

⁵ K. Twardowski *Wybrane pisma filozoficzne*, Warszawa 1965 (dalej cyt.: WPF); tenże *Wybór pism psychologicznych i pedagogicznych*, Warszawa 1992, wybór i opracowanie R. Jadcza (dalej cyt.: WPPiP).

⁶ Patrz: J. Woleński, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa 1985; A. Dylus, *Problematyka etyki nauki u przedstawicieli szkoły lwowsko-warszawskiej*, Warszawa 1987; *Człowiek i wartości moralne. Studia z dziejów polskiej niezależnej myśli etycznej*, por. zbior. pod red. Z. Czarneckiego i S. Soldenhoffa, Lublin 1989; *Studia z historii etyki polskiej*, pr. zbior. pod red. S. Jedynaka, Lublin 1990; R. Jadcza *Kazimierz Twardowski. Twórca szkoły lwowsko-warszawskiej*, Toruń 1991.

⁷ „Przełom” (Wiedzi) I, nr 2–3 z 8.6.1895, s. 71–81. Przedruk: K. Twardowski *Rozprawy i artykuły filozoficzne*, Lwów 1927 (dalej cyt.: RAF), s. 293–305.

2. *Kultura etyczna*⁸ (1895). Twardowski omawia powstanie i zadania tzw. „Ruchu Etycznego”, który zrodził się w II połowie XIX wieku w Stanach Zjednoczonych Ameryki i rozszerzył się wkrótce na ośrodki intelektualne w Anglii, Niemczech i Austrii. Nie deklarując wprost swego własnego stanowiska, podkreślał Twardowski to, że Ruch ten postuluje niezależność styki nie tylko od przekonań religijnych, ale też od poszczególnych systemów filozoficznych. Jedynym prawodawcą moralnym ma być sumienie.

3. *Etyka wobec teorii ewolucji*⁹ (1895). Pracę tę pisał Twardowski pod wyraźnym wpływem poglądów zawartych w rozprawie F. Brentano *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis* (1889), pod którego kierunkiem odbywał studia filozoficzne w Wiedniu. Wystąpił w niej Twardowski przeciwko relatywizmowi w etyce, wykorzystującemu niektóre tezy teorii ewolucji. Krytykuje stanowisko zwolenników etyki ewolucyjnej poprzez odwołanie się do dziedziny ocen logicznych. Tak jak przeszkodą utrudniającą odróżnianie prawdy od fałszu jest, według niego, brak odpowiednich pojęć oderwanych, tak przeszkodą w odróżnieniu dobra od zła jest brak w człowieku „odpowiednich uczuć”. Nikt nie rodzi się z gotowym systemem etycznym. Jego rozwój zależy od wielu warunków. Prawdy natomiast są zawsze i wszędzie prawdami, nie podlegającymi rozwojowi. Etyka ewolucjonistów popełnia zaś ten błąd, że każe się rozwijać prawdom moralnym, a nie rozumowi i sumieniu ludzkiemu. Nie ma, konkluduje Twardowski, sprzeczności między teorią ewolucji a etyką absolutystyczną, za którą się opowiada.

4. *O poczytalności karnej*¹⁰ (1899). Jest to odczyt, jak Twardowski wygłosił w Towarzystwie Prawniczym we Lwowie 25 marca 1899 r. Celem odczytu było zaprezentowanie stanowiska psychologii w kwestii poczytywania komuś czynu. Poczytywanie traktuje tu Twardowski jako szczególny wypadek moralnego sądu. Poczytywanie moralne tyczy się oceny etycznej czynu, która pozwala uznać go za niedozwolony, dozwolony, poprawny lub chwalebny. O poczytywaniu komuś czynu, a co za tym idzie, o odpowiedzialności za niego, decyduje to, czy sprawca, dokonując czynu, znajdował się w stanie tzw. wolności moralnej, tzn. czy charakter człowieka determinował w sposób zasadniczy dany czyn, podlegający osądowi moralnemu.

⁸ „Przełom” I, nr 8 z 13 lipca 1895, s. 144–156. Przedruk: RAF, s. 331–342.

⁹ „Przełom” I, nr 18 z 21 września 1895, s. 551–563. Przedruk: RAF, s. 343–356; B. Suchodolski *Kultura i osobowość. Wypisy z dzieł myślicieli polskich XIX i XX wieku*, Warszawa 1935, s. 516–524; K. Twardowski *Etyka*, przygotował do druku, przedmową i przypisami opatrzył R. Jadczyk, Toruń 1994 (Aneks, s. 109–118).

¹⁰ AKT. T.5, 8 Tekst w języku polskim, kart 10, luźnych, formatu 21x17 cm. Pismo maszynowe jednostronne. Przedruk: R. Jadczyk *Kazimierz Twardowski*, op. cit., s. 119–123; K. Twardowski *Etyka*, op. cit., (Aneks s. 119–124). Tezy referatu: *O pojęciu poczytalności karnej w świetle psychologii*, „Przegląd Prawa i Administracji” (Lwów) t. XXIV, 1899, s. 318–319; RAF, s. 446–447.

5. *Czy człowiek postępuje zawsze egoistycznie*¹¹ (1899). Autor nawiązuje tu do tezy Larochefoucaulda, według którego nawet takie postępowanie, które przedstawia się jako skrajna postać egoizmu, wyrasta na gruncie pobudek etycznych i powoduje, że człowiek nie może dążyć do niczego innego, jak do własnego zadowolenia. To stanowiska zawiera, według Twardowskiego, dwa błędy: 1) słowny – polegający na dowolnym rozumieniu wyrazu „egoizm” i 2) rzeczowy – bo zadowolenie nierówna się celowi naszego postępowania. Egoistą nazywa Twardowski tylko tego, kto przysparza sobie przyjemności nie zważając, że osiąga to kosztem cudzej przykrości. Hedonizm, konkluduje uczony, jest tylko „zręcznie utkaną sofistyką”, tym niebezpieczniejszą, że negując możliwość bezinteresownego postępowania, z góry może charaktery słabe zniechęcić do wszelkich w tym kierunku usiłowań.

6. *Pesymizm i optymizm*¹² (1899). W tym krótkim tekście, adresowanym do młodzieży, Twardowski odróżnia, a następnie omawia, pesymizm i optymizm teoretyczny od pesymizmu i optymizmu praktycznego. Uznaje, że spór pomiędzy tymi stanowiskami jest nie możliwy do rozstrzygnięcia, bowiem zasada się na różnym stopniu doświadczenia przez ludzi przyjemności i przykrości. Zaleca, aby poniechać hasła optymizmu i pesymizmu a ograniczyć się do jednego, lepszego od tamtych przewodnika w życiu, to jest „rozumnego zastanowienia się”.

7. *Etyka*¹³ (1899?). Jest to najobszerniejszy niepublikowany rękopis wykładu z etyki Twardowskiego. Notatki poczynione przez autora na marginesach pozwalają przyjąć, że był on już gotowy w 1899 roku. Pierwsza część tekstu została zaopatrzona datami, odpowiadającymi czterem dniom tygodnia, w których Twardowski miewał zwykle wykłady. Wyraźnie wskazuje to na jego przeznaczenie. Potwierdza to też zarówno przyjęta w nim forma żywej prezentacji materiału, liczne podawane przykłady oraz zawarte w nawiasach i na marginesach dygresje, jak i kilkakrotne bezpośrednie odwoływanie się w tekście wprost do słuchaczy. W programie wykładów Twardowskiego nie ma jednak takiego tematu. Być może tekst ten miał posłużyć jako szkic skryptu akademickiego z etyki. Z jakichś przyczyn Twardowski odstąpił od tego zamiaru, wykorzystywał jednak jego fragmenty przy przygotowywaniu innych wykładów

¹¹ „Iris” (Lwów) I, nr 5, 1899, s. 211–216. Przedruk: RAF, s. 362–367; B. Suchodolski *Kultura i osobowość*, op. cit., s. 27–34; K. Twardowski *Rozprawy*, Lwów 1938 (Biblioteka Filozoficzna 7); WPPiP, s. 329–335.

¹² „Przyjaciel Młodzieży” (Lwów) I, nr 8 i 9 z 1 września 1899, s. 122–124. Przedruk: RAF, s. 362–367; „Sygnały” (Lwów) nr 10–11 z 1.9.1934, s. 21–23; B. Suchodolski *Kultura i osobowość*, op. cit., s. 35–40; K. Twardowski *Rozprawy*, op. cit.; *Kierunki filozofii współczesnej, Część IV, Filozofia polska*, skrypt UMK pod red. J. Pawlaka, Toruń 1989, s. 20–24; WPPiP, s. 323–328.

¹³ AKT. P14,1. Tekst w języku polskim, kart 243, luźnych, formatu 21x17 cm. Pismo odręczne jednostronne z nielicznymi dopiskami na odwrocie. Przedruk: K. Twardowski *Etyka*, op. cit., s. 20–108; *Dobra idealne*, „Res Humana”, nr 3, 1992, s. 24–25 i 29–30 (fragment) – przygotował do druku R. Jadczyk *O cnotach w ogólności*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” Toruń, Filozofia XV, z. 264, 1993, s. 5–18.

z etyki. Rękopis dzieli się (poza wstępem) na dwie części, poświęcone etyce teoretycznej i etyce praktycznej. Każda z nich podzielona została także na dwie części. I tak etyka teoretyczna na: 1) o ocenach i 2) o kryterium etycznym. Etyka praktyczna zaś na: 1) o obowiązkach i cnotach w ogólności i 2) o poszczególnych obowiązkach i cnotach. Nadto poszczególne części dzieli Twardowski na rozdziały i paragrafy.

8. *Etyka praktyczna* (b.d.)¹⁴. Tekst ten jest skróconą wersją II części rękopisu Etyka (7), do której fragmentów wprost się odwołuje (problem hedonizmu). Jednocześnie tekst ten zawiera pewne interesujące uzupełnienia (np. w kwestii sprawiedliwości, kosmopolityzmu, miłości bliźniego), a także w kilku sprawach wyraża o wiele jaśniej stanowisko autora. Forma i treść wskazują, że był on wykorzystywany przez Twardowskiego podczas jednego z kursów dokształcających dla kobiet, jakie prowadził na przełomie XIX i XX wieku.

9. *O tak zwanych prawdach względnych*¹⁵ (1900). Rozprawa ta miała wielkie znaczenie dla dyskusji Twardowskiego z relatywizmem epistemologicznym a także etycznym. Wskazuje w niej autor, że błąd relatywistów, którzy z faktu obowiązywania określonych norm etycznych w pewnym czasie i miejscu wyciągają wnioski o względności tych zasad, tkwi w nieuwzględnianiu przez nich tego, że zwykle normy etyczne wypowiada się w formie zdań ogólnych. Pozór względności prawd bierze się też z pomieszania powiedzeń z sądami. Powiedzenia otóż bywają eliptyczne, tzn. że to samo powiedzenie może wyrażać różne sądy. Zdaniem Twardowskiego relatywizm etyczny opiera się też na braku jasno sformułowanych pojęć etycznych, powszechnie przyjętych. To jednak nie oznacza, że sąd dawniej prawdziwy, głoszący że dane postępowanie jest dobre, przemienić się może w sąd mylny, gdy dziś o tym samym postępowaniu mówimy, że jest złe. Faktem jest tylko to, że pojęcia dobra i zła posiadają różną treść w różnych czasach i u różnych ludów.

10. *Historyczno-krytyczny przegląd głównych kierunków etyki naukowej*¹⁶. Wykład pod takim tytułem wygłosił Twardowski w semestrze zimowym roku akademickiego 1901/1902. Nie zawierał on żadnych analiz teoretycznych. Poświęcony jest omówieniu europejskich systemów etycznych od starożytności do końca XVIII wieku.

¹⁴ Archiwum Uniwersytetu Lwowskiego. Tekst niedatowany, w języku polskim, kartek 26, w tym 11 stron pismo maszynowe a 15 stron pismo odręczne. W pracy K. Twardowski *Etyka*, op. cit. mylnie podano pochodzenie tekstu (s. 14).

¹⁵ „Księga Pamiątkowa Uniwersytetu lwowskiego ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy fundacji Jagiellońskiej Uniwersytetu krakowskiego”, Lwów 1900. Przedruk: RAF, s. 64–93; Biblioteka Filozoficzna. Wydawnictwo PTF, t. 3, Lwów–Warszawa 1934; WPF, s. 315–336; *Kierunki filozofii współczesnej*, op. cit., s. 17–20 (fragmenty); WPPiP, s. 131–164. Przekład niemiecki: *Über sogenannte relative Wahrheiten*, Übersetzt von M. Wartenberg „Archiv für systematische Philosophie” Berlin, VIII, 4, 1902, p. 415–447.

¹⁶ AKT. P.16. Tekst w języku polskim, kart 304, luźnych, formatu 21x17 cm. Pismo maszynowe jednostronne, nieliczne dopiski odręczne na odwrocie.

11. *Współczesne kierunki etyki naukowej*¹⁷. Ciąg dalszy wykładu poprzedniego, wygłoszony w semestrze letnim roku akademickiego 1901/1902. Twardowski omawia tu w kolejności: etykę utylitarystyczną, etykę opartą na teorii ewolucji, etykę intuicyjną (w różnych formach), etykę opartą na teorii wartości, etykę indywidualistyczną (np. Nietzsche), etykę oficjalną Kościoła Katolickiego. To główne kierunki „współczesne” w tym sensie, że: 1) istnieją obecnie i mają swych zwolenników, niezależnie od tego, kiedy powstały, 2) wokół nich grupuje się pewna „szkoła”, tj. mniejsze lub większe grono autorów, uznających wspólne zasady, chociaż różniących się niekiedy w ich szczególnym przeprowadzeniu, 3) wywierają lub wywierały do niedawna znaczny wpływ bądź na samą naukę, bądź na inne dziedziny życia umysłowego.

12. *Etyka i prawo karne wobec zagadnienia wolnej woli*¹⁸. Wykład taki wygłosił Twardowski w półroczu letnim 1904/1905. Dotyczy on głównie rozważań na temat związku przyczynowego, determinizmu i indeterminizmu oraz konsekwencji etycznych rozstrzygnięcia problemu wolnej woli w duchu determinizmu. Determinizm uznał uczony za „pogląd prawdopodobniejszy od indeterminizmu”. Wykazał też, że stanowisko deterministyczne nie zagraża założeniom etyki ani prawa karnego. Ten wykład został przez Twardowskiego podzielony na rozdziały i paragrafy. Być może autor myślał o jego publikacji. Urywa się jednak w trakcie I paragrafu rozdziału II, poświęconego pojęciom poczytywania i poczytalności. I. Dąbska, podając go do druku, uzupełniła go tezami odczytu z 1899 roku *O pojęciu poczytalności karnej w świetle psychologii* (przypis 10).

13. *Główne kierunki etyki naukowej*¹⁹. Wykład pod takim tytułem wygłaszał Twardowski kilkakrotnie, począwszy od półroczu zimowego 1905/1906. W spuściznie archiwalnej zachowała się najobszerniejsza jego redakcja z 1909/1910 roku i ona też, wraz z pewnymi uzupełnieniami z innych lat, była podstawą opublikowanego tekstu przez I. Dąbską. Był to w istocie teoretyczny wstęp do analityczno-krytycznego przeglądu kierunków etycznych od starożytności do wieku XIX. Oto zawarty w nim schemat, według którego Twardowski prezentował następnie zagadnienia i kierunki etyczne:

I. Zakres etyki. Etyka indywidualna i społeczna; społeczna albo syngularystyczna, albo uniwersalistyczna. Nadto: czy istnieją obowiązki wobec Boga?

II. Źródła moralności Etyka heteronomiczna (autorytatywna) i autonomiczna. Pierwszy [kierunek] zbliża [się] do sceptycyzmu etycznego.

¹⁷ AKT. P.14,2. Tekst w języku polskim, kart 6, luźnych, pismo odręczne jednostronne, oraz 7–204 pismo maszynowe, jednostronne na kartkach formatu 21x17 cm.

¹⁸ AKT. P.13. Tekst w języku polskim, kart 73, luźnych, formatu 21x17 cm. Pismo maszynowe jednostronne. Przedruk: „Etyka” t. 20, 1983, s. 125–158 (I. Dąbska).

¹⁹ AKT. P.17,4 (półrocze zimowe 1905/1906); P.17,5 (półrocze zimowe 1909/1910); P.17,6 (streszczenie wykładu – 1909/1910); P.17,7 (1913/1914); P.17,8 (1919/1920); P.17,9 (1923/1924); P.17,10 (1927/1928). Przedruk: „Etyka” t. 13, 1974, s. 199–225 (I. Dąbska).

III. Fundament etyczny. Indywidualizm etyczny i etyka uczuciowa, czyli emocjonalna. Odcieniem intelektualizmu jest rygorizm etyczny.

IV. Kryterium etyczne. 1) zbytczne, 2) potrzebne.

A. Brzmienie. Etyka teleologiczna i ateleologiczna, czyli nomiczna. a) Teleologiczna: albo eudajmonistyczna, albo perfekjonalistyczna. Eudajmonistyczna: albo hedonistyczna, albo eudajmonistyczna w znaczeniu ściślejszym. b) Nomiczna: albo formalne, albo materialne daje kryterium.

B. Uzasadnienie. Albo niepotrzebne w ogóle, albo potrzebne. Drudzy albo aprioryści, albo empiryści. Jedni i drudzy mogą wyznawać etykę zależną lub niezależną. Różne połączenia obu tych kierunków.

C. Zdolność oceny etycznej: a) istota zdolności: idiogenetyzm, allogenetyzm. b) źródło zdolności: natywizm, genetyzm.

D. Waler. Etyka absolutystyczna, etyka relatywistyczna.

E. Przedmiot kryterium i oceny. Czyn, intencja, charakter.

F. Skala oceny. Dobre i złe, i obojętne, czy też obojętnych rzeczy nie ma. A dalej, czy dobre i złe wszędzie jednakowe czy też zróżnicowane.

V. Zadanie etyki naukowej. Normatywna albo opisowa. Różne pośrednie i przejściowe poglądy. Etykologia, etyka albo teoretyczna, albo praktyczna (normatywna).

14. *Sceptycyzm etyczny*²⁰. Po raz pierwszy wykład ten wygłosił Twardowski w semestrze letnim 1905/1906, a następnie kilkakrotnie go powtarzał. Tekst opublikowany przez I. Dąbmską to wersja scalona z wykładów za rok 1905/1906 i 1923/1924. W dyskusji z tymi, którzy podważają możliwość stworzenia etyki naukowej, wykorzystał tu uczony argumenty znane już z jego wcześniejszych prac (3, 5, 8). Polemikę ze sceptycyzmem etycznym zaczyna Twardowski od agnostycyzmu etycznego, który tu jest traktowany jako specjalny przypadek relatywizmu epistemologicznego. Wiele miejsca poświęca krytyce indeterminizmu. Jego zdaniem ze stanowiska deterministycznego łatwiej dostrzec sposoby stosowania etyki naukowej w praktyce. Determinizm nie neguje zwłaszcza możliwości oceny etycznej, jeśli się zważy, że jej przedmiotem jest bezpośrednio nasz charakter, a pobudki i postanowienia tylko pośrednio jako te, które na charakter rzucają pewne światło. W wykładach tych powraca Twardowski do swego odczytu *O poczytalności karnej* (4), uznając, że czynić kogoś odpowiedzialnym za czyny można dopiero wówczas, gdy wniknie się w jego charakter.

15. *O zasadach etyki naukowej*²¹. Jest to część pozytywna wykładu *Sceptycyzm etyczny* (13). Publikację oparła I. Dąbmska na wykładzie z 1905/1906 a jej tytuł

²⁰ AKT. P.15,7 (półrocze letnie 1905/1906); P.15,8 (lato 1914); P.15,9 (lato 1919); P.15,10 (półrocze letnie 1923/1924); P.15,11 (Argumentum, półrocze letnie 1927/1928). Przedruk: „Etyka” t. 9, 1971, s. 173–220 (I. Dąbmska).

²¹ „Etyka” t. 12, 1973, s. 125–152 (I. Dąbmska).

zaczepnięty jest z późniejszego odczytu Twardowskiego (16). Treścią wykładu ma być – jak pisał sam Twardowski – „szukanie owej etyki naukowej, o której już wiemy, że z góry niepodobna wykluczyć jej możliwości”. Z szeregu definicji, jaki formułuje Twardowski, wyłania się ten oto cel etyki naukowej. Ma on traktować o sposobach jak najdalej idącego pomniejszenia przeciwieństw istniejących między jednostkami. Uczony opowiada się za takim sposobem godzenia sprzeczności, który oznacza identyfikowanie swoich interesów z interesami innych i nazywa tę drogę „obowiązkami miłości”.

16. *Prawdomówność jako obowiązek etyczny*²² (1906). Jest to drukowany tekst zagajenia dyskusji na 29 posiedzeniu naukowym Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie, które odbyło się 13 grudnia 1905 roku. Po analizie poglądów zawartych w pracy Hugo Grotiusa *De jure belli et pacis*, Twardowski stwierdza, że bezwzględny zakaz kłamstwa utrzymać się nie da. Postulował zbadanie wypadków, w których zakaz kłamstwa nie powinien obowiązywać. Materiał taki mógłby posłużyć do budowy jakiejś etyki z dołu”. Zmniejszyłyby też rozdźwięk, jaki panuje w kwestiach kłamstwa między teorią a praktyką.

17. *O zadaniach etyki naukowej*²³ (1907). Jest to streszczenie odczytu, wygłoszonego przez Twardowskiego w Związku Naukowo-Literackim we Lwowie, 10 stycznia 1907 r. Zdaniem autora etyka, jeśli ma być w pełni nauką, musi ograniczyć się jedynie do treści, które można wysunąć drogą rozumowania logicznego z pewników, bądź z faktów doświadczenia wewnętrznego, oraz do budowy na tej podstawie twierdzeń czysto teoretycznych.

18. *Orzeczenie w sprawie pornografii przygotowane dla sądu*²⁴ (1923). Dotyczy treści i charakteru szeregu wydawnictw Instytutu Literackiego „Lektor” we Lwowie, który został przez niektóre pisma oskarżony o publikowanie książek mogących budzić zgorszenie społeczne. Decydującym dla rozstrzygnięcia sporu okazało się, wypracowane i przytoczone w orzeczeniu, następujące określenie pornograficzności utworu: „Pornograficzny jest taki utwór literacki lub ustęp utworu literackiego, który podniecając wyobraźnię, budzi pożądanie płciowe normalnego, dorosłego czytelnika. Jeśli działanie budzące pożądanie płciowe nazwie się erotogenezyjnym, można powiedzieć, że pornograficzny jest każdy utwór literacki lub ustęp utworu literackiego, który podniecając wyobraźnię, działa erotogenicznie na normalnego, dorosłego czytelnika”. Przechowywane w ATK „orzeczenie” nie zostało przedłożone w sądzie. Przyczyną było prawdopodobnie umorzenie sprawy przeciw „Lektorowi”. Obok Twardowskiego jego recenzent występuje prof. Uniwersytetu Lwowskiego – Edward Porębo-

²² „Przegląd Filozoficzny” t. IX, 1906, s. 84–85. Przedruk: RAF, s. 411–413.

²³ „Przegląd Filozoficzny” t. X, 1907, s. 143–144. Przedruk: RAF, s. 416–417.

²⁴ AKT. T.19,33. Tekst w języku polskim, kart 14 oraz osobno kart 6, formatu 30x23 cm. Pismo maszynowe jednostronne z ręcznymi dopiskami. Przedruk: R. JadczaK Kazimierz Twardowski o pornografii, „Ruch literacki” t. LXXXII, z. 4, 1991, s. 174–182.

wicz, niemniej, na podstawie krytyki wewnętrznej i zewnętrznej tekstu, w sposób zasadny można go włączyć do spuścizny piśmienniczej Twardowskiego.

19. *Zasadnicze pojęcia etyki*²⁵ (b. daty). Zawiera krytyczną analizę pracy I. Halperna *Stanowiska w etyce. Wstęp metodologiczny do etyki*, Warszawa 1918. Recenzję tej pracy opublikował Twardowski w „Ruchu Filozoficznym” t. VII, z. 7, 1922–1923, s. 101b–106a.

20. *Zarys etyki opartej na harmonii życia (życiowej)*²⁶ (b.d.). Tekst pochodzi z ostatniego okresu życia Twardowskiego. Zamiarem autora było streszczenie zasadniczych konturów swego systemu etycznego. Zarysowany tu jednak został tylko ogólny punkt wyjścia analiz Twardowskiego, dotyczących „wyboru najwyższego postulatów etycznego”. Tekst urywa się w trakcie rozważań nad poglądem na świat.

---

²⁵ AKT. T.16,22. Tekst w języku polskim, kart 11, pismo maszynowe jednostronne oraz 4 karty nienumerowane pismem odręcznym. Nadto 10 nienumerowanych kart pismem maszynowym z dopiskami odręcznymi. Format 28x22 cm.

²⁶ AKT. P.3,8. Tekst w języku polskim, stron 6, luźnych, formatu 21x17 cm. Pismo odręczne dwustronne. Przedruk: R. Jadczyk *Kazimierz Twardowski*, op. cit., s. 141–142.